

Любомир БЕЛЕЙ

МОВОЗНАВЧА ПРОБЛЕМАТИКА В ПАРИЗЬКОМУ ЖУРНАЛІ «УКРАЇНА» (1949-1953)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 24

УДК 81'373.231(=161.2)

Белей Л. Мовознавча проблематика в Паризькому журналі «Україна»; 19 стор.; кількість бібліографічних джерел – 5; мова українська.

Анотація. У статті охарактеризовано публікації мовознавчої тематики, які з'явилися на сторінках паризького журналу «Україна» (1949-1953), та зроблено спробу оцінити роль цього українознавчого періодичного видання в історії українського мовознавства середини ХХ ст.

Ключові слова: І. Борщак, Ю Шерех-Шевельов, Я. Рудницький, П. Ковалів, У.-К. Фальк, історія української мови.

Annotation. The article is devoted to the articles on linguistic topics published in the magazine "Ukraina" ("Ukraine") (1949-1953). These articles are interpreted as a significant part of Ukrainian linguistics of mid XXth ctr.

Key words: I. Borschak, Y. Sherekh-Shevelov, Y. Rydnykyj, P. Kovaliv, O. K. Falk, history of Ukrainian language.

В історії українознавства ХХ ст. Ілько Борщак (справжнє прізвище Баршак) здебільшого відомий як видатний історика, глибокий знавець українсько-французьких культурних взаємин, а також перекладач. У науковому доробку Ілька Борщака більше чотирьох сотень наукових праць, серед яких відомі монографії «Пилип Орлик» (1924), «Шведи на Україні і французька дипломатія» (1928), «Мазепа – людина і історичний діяч» (1932), «Наполен і Україна» (1937), «Слідами гетьмана Кирила Розумовського у Франції» (1957) і навіть «Карпатська Україна в міжнародній грі» (1938) та ін. [2: I, с.254-255]. Менше знаними або рідше згадуються здобутки І. Борщака-видавця і вже зовсім рідко – Борщака-мовознавця (до речі, енциклопедія «Українська мова» про нього мовчить) [див.: 1]. А шкода, бо Борщаків належать щонайменше три дуже успішні видавничі проекти – тижневик «Українські вісті» (1926-1929), «Соборна Україна (1946-48) та журнал «Україна» (1949-1953). На конто мовознавчої діяльності І. Борщака треба записати його викладацьку діяльність у Державній школі східних мов, де він був професором від 1938 до 1957 року та авторство першого у Франції підручника української мови – «Українські читання» (1946). Завдяки І. Борщаків Міністерство освіти Франції своїм розпорядженням від 18 вересня 1952 р. відкрило нову спеціальність Державної школи східних мов – українська мова та українознавство, до того українознавчі дисципліни тут мали статус «вільного викладу» (до речі, енциклопедія «Українська мова» помилково твердить, що фахівців з укр. мови Державна школа східних мов готує з 1939 р.) [1: с.740]. Однак, на нашу думку, щасливою точкою перетину журналістської та мовознавчої діяльності І. Борщака став його паризький журнал «Україна: українознавство і французьке культурне життя». Протягом 1949-

1953 рр. побачили світ 10 збірок, загальним обсягом 912 сторінок.

У дуже широкому спектрі українознавчої проблематики «України» помітне місце посідає висвітлення різноманітних мовознавчих питань. Достатньо лише самого побіжного погляду на автуру лінгвістичний публікацій видання, щоб зрозуміти важливість паризької «України» для розвитку українського мовознавства повоєнної доби на Заході, а віднедавна і в Україні. Отже, авторами «України» були Ярослав Рудницький, Василь Чапленко, Пантелеймон Ковалів, Ілько Борщак, Кнут-Улуф Фальк і, звичайно, Ю. Шерех-Шевельов.

Зважаючи на наукові зацікавлення автури часопису, а також на його діаспорний статус, найбільша увага приділялася вивченню проблем історії української мови. З цієї проблематики «Україна» опублікувала дослідження Я. Рудницького «Староцерковнослов'янські елементи в українській літературній мові» [3 :1, с.14-19]; В. Ватрослава «Енеїда» в історії української літературної мови» [3 :1, с.11-13]; В. Чапленка «Діалектна основа української літературної мови» [3 :4, с.235-241]; П. Ковалева «До проблеми формування української мови» [3 :10, с.835-838]; «До ранніх історичних джерел у формуванні лексичного фонду української літературної мови» [3 :8, с. 609-611] та Ю. Шереха-Шевельова «Польська мова в Україні в XVI-XVII ст. [3 :2, с. 99-107]; «Кілька слів про українські церковнослов'янзми» [3 :3, с.155-157].

На багатому архівному матеріалі виконано історико-культурологічні дослідження Полонської-Василенко «Цензурові утиски на Україні (До історії російської цензури на Україні на поч. ХХ ст.)» [3 :7, с.511-515] та М. Глобенка «До питань вивчення барокової доби на Україні» [3 :8, с.619-627], які також мають неабияку цінність і для історії української літературної мови.

Дуже важливе значення як для з'ясування складних проблем українського глоттогенезу, так і для глибшого розуміння мовознавчих поглядів,

методики мовознавчих досліджень має безкомпромісна дискусія, яка розгорілася на сторінках журналу «Україна» між Юрієм Шерехом та Кнудом-Улуфом Фальком. Справа у тому, що відомий шведський славіст у 1951 році у Лунді опублікував об'ємну монографію «Про назви дніпровських порогів у творі Костянтина 7 Багрянородного "De administrando imperio"». На появу цієї цікавої книжки Ю.Шевельов відгукнувся фаховою і досить-таки критичною рецензією (до речі, на той час У.-К.Фальк був шефом кафедри, на якій працював Ю.Шевельов) - «Спроба відтворення української мови Х сторіччя (нова праця шведського славіста)» [3 :5, с.324-330]. Оскільки Ю.Шевельов висловив чимало зауважень, зокрема щодо методики диференціації «руських» та «слов'янських назв порогів», датування появи фрикативного /r/ в українській мові та багато ін. То, не погоджуючись з твердженнями Ю.Шереха, К.-У.Фальк підготував статтю-відповідь «До назв Дніпровських порогів у Костянтина Багрянородного» [3 :8, с.627-632; 3 :9, с.722-726], яку «Україна» подає у перекладі з німецької мови. На відповідь У.-К.Фалька Ю.Шевельов відреагував статтю «Ще раз про назви Дніпрових порогів у Костянтина Багрянородного (відповідь К.-У.Фалькові)» [3 :10, с.807-821]. Вважаємо, що в багатьох аспектах зміст дискусії між Ю.Шерехом та У.-К. Фальком на сторінках паризької «України» донині не втратив свого значення для вивчення історії української мови дописемної доби.

На сторінках «України» І.Борщака публікувалися і славістичні студії, наприклад, «Белая книга» (в справі назви країни білоруського народу), підписана криптонімом Л.О. [3 :3, с.175-178]; «Слов'янські студії у Франції (1840-1950)» І.Борщака [3 :5, с.312-322]; «Білоруська мова у словнику В.Даля» П.Ковалева [3 :6, с.450-453] та ін. Хоча ці розвідки і присвячені славістичній проблематиці, проте їх автори завжди і досить-таки вмотивованого знаходили за можливе ув'язувати предмет дослідження з українською проблематикою, щоб, очевидно, не зраджувати основному завданню наукового видання із промовистою назвою «Україна». До того ж, як згодом признався сам Ю.Шевельов у відомій статті «Мої зустрічі з Романом Якобсоном» його тогочасні зацікавлення білорусистикою були вмотивовані також прагненням розвінчувати хибність теорії про спільносхіднослов'янську єдність, спростовуючи факт належності до неї – третьої сестри-близниці – білоруської мови: «...для мене суть моєї праці полягала в тому, щоб показати, що східнослов'янські племена раннього історичного періоду говорили не цілком одноформною мовою, а діалектами, які групувалися в чотири великі групи» [5: с.363].

Помітне місце серед мовознавчих матеріалів «України» посідають дослідження з

історії українського мовознавства. Так, лише перу Ю.Шевельова належать глибокі студії «Василь Моца-Лиманський» [3 :2, с.119-120]; «Пам'яті Віктора Петрова» [3 :6, с.422-430] (тут Ю.Шевельов говорить і про Петрова-мовознавця) та серія статей «Українські мовознавці»: частина І. Кость Михальчук (1840-1914) [3 :7, с.502-507]; частина ІІ. Всеволод Ганцов (1892-?) [3 :8, с.600-604]. Прикметно, що Лариса Масенко, яка, як відомо, у 2002 році упорядкувала книжку Ю.Шевельова «Портрети українських мовознавців», у передмові зазначає, що Ю.Шевельов присвятив спеціальний нарис про В.Ганцова, який разом із нарисом про Олену Курило було видано у Вінніпезі у 1954 р. [4 , с.7]. Насправді, перший варіант нарису про Всеволода Ганцова Ю.Шевельов надрукував у паризькому журналі «Україна», причому сам автор датує її груднем 1952 року. Важливою для історії українського мовознавства є об'ємна стаття П.Ковалева «М.Грушевський і українська мова» [:3, с.150-155).

Окрім спеціальних досліджень з історії українського мовознавства, Ю.Шевельов на сторінках «України» під рубрикою «Забуті сторінки» публікує ряд документів, які допомагають ретельніше з'ясувати погляди відомих вчених на певні проблеми. Саме з таких міркувань Ю.Шевельов опублікував листи М.Максимовича до Н.Погодіна або Лист Олексі Гатчука до Ф.Міклошича від 15 червня 1858 р.

Дуже часто і небезпідставно діаспорні видання критикують за хуторянство або вузькопартійні інтереси. «Україну» І.Борщака у таких гріхах звинуватити годі, бо редактор цього видання намагався тримати руку на пульсі тогочасного українознавства та славістики і приділяв велику увагу рецензуванню україністичних новинок, де вони не були б видані: в Києві, Москві або в західних славістичних центрах. Так, Н.Григорієв опублікував рец. на «Слов'янську енциклопедію» Йосипа Роучка Нью-Йорк, 1949 [3 :2, с.140-141]; без підпису (ймовірно І.Борщак) підготував рецензію на «Енциклопедію українознавства» у двох томах Мюнхен-Нью-Йорк, 1949. Особливо активно рецензуванням займався Ю.Шевельов, перу якого належать рецензії на «Старослов'янську мову» А.Вайяна; україністичний доробок Меттьюза [3 :4, с.296-297]; на «Огляд праслав'янського і староруського звукового розвитку (Уппсала, 1950) Біргера Келлеманна; «Бібліографічний покажчик» Т.Бакуніної [3 :7, с.588-589]; на дослідження Ярослава Рудницького «Слово й назва Україна» (Вінніпег, 1951) та «Канадійські місцеві назви українського походження» (1950). [3 :6, с.495], «Правописний словник» Г.Голоскевича. Видання восьме. Нью-Йорк, 1952. [3 :8, с.698-700]; «Питання російсько-українських мовних зв'язків» [3 :10, с.902-904] Галини Їжакевич; «Історію

древнерусского языка» (Москва, 1953) Л.П.Якубинського [3 :9, с.791-792] та ін. Сам І.Борщак підготував об'єктивну рецензію на «Сучасна українська літературна мова» (про Нарис сучасної української літературної мови) Ю.Шереха, Мюнхен, 1951). Усі вміщені тут рецензії фахові, об'єктивні, вони позбавлені класових оцінок, чим, як відомо, грішили в ті часи в СРСР, а головне дуже оперативні, тому у той час вони виконували ще й інформативну функцію.

Дуже цінними для історії українського мовознавства є також постійні рубрики «З жалібною картки» та «Про згаслих», під якими публікували некрологи чи некрологи-спогади, зокрема про Агатангела Кримського [3 :2, с.121-128], підписаний криптонімом Н.Д.; Рауля Лябрі (1880-1950), підписаний криптонімом ІБ, Миколу Грунського (1879-1951) Юрія Шевельова; Зенона Кузеля Ілька Борщака [3 :7, с.575-578]; Івана Зілінського Марії Пшеп'юрської-Овчаренко [:8, с.679-681], а також про малознаного в Україні Елвіса-Навелла Мінса, автора статті про українську мову, опубліковану у збірнику Кембриджа [3 :10, с.892], Рене Груссе, Владислава Конопчинського та ін., які підготував сам І.Борщак.

Важливе значення для вивчення історії українського мовознавства, зокрема у країнах Західної Європи та Північної Америки повоєнної доби має «Науково-культурна хроніка» та «Календар українознавства» журналу «Україна». Тут опубліковано великий ювілейний матеріал «Сімдесятиліття Владики Іларіона» (Івана Огієнка) [3:8, с.688], а також стислі повідомлення про те, що, наприклад, 13 квітня у Гарвардському університеті УВАН Д.Чижевський прочитав доповідь «До стилістики Галицько-Волинського літопису», а Ю.Шерех – «З київського періоду літературної діяльності Теофана Прокоповича»

[3 :10, с.895]. Редакція журналу (очевидно, сам І.Борщак) подає окремі факти, хай і не такі епохальні, що допомагають відтворити адекватний стан тогочасного українознавства. До їх числа належить, наприклад, повідомлення про відкриття 29 червня 1952 р. Української малої семінарії у Люрі, поблизу Орлеану, або оцінка діяльності Андре Вайяна у «Колежі де Франс»; повідомлення про виступ Ю.Шереха 12.02.1951 р. у Стокгольмському університеті з доповіддю «Проблеми сучасного українського мовознавства», або відзначення ювілею А.Мазона чи габілітацію о.Пріцака у Гетінгенському університеті.

Для історії україністики неоціненне значення мають детальні студії «Україніка в Штуттгарті, пам'ятки XVI-XVIII ст.» Д.Оляччина [3 :10, с.838-842]; «Україніка в Швейцарії (бібліографічно-історичний нарис)» Євгена Бачинського [3 :5, с.345-349]; «Славістичні студії в Люнді» [3 :3, с.216-217] без підпису, але вірогідно, авторство належить Ю.Шевельову.

Як бачимо, 10 номерів паризького журналу «Україна» містять величезний масив малознаних лінгвістичних матеріалів, присвячених актуальним проблемам українського мовознавства. На жаль, опубліковані в «Україні» наукові студії видатних українських мовознавців ХХ ст. виявилися поза контекстом розвитку мовознавства не лише в радянській, а й значною мірою і незалежній Україні. Сподіваємось що наше скромне дослідження, яке йде у річищі величезної пошукової роботи проф. Йосипа Дзензелівського у галузі історії українського мовознавства, приверне увагу сучасних дослідників до цього видання та сприятиме введенню багатьох згаданих тут наукових праць, що не втратили своєї вартості, у науковий обіг.

Література

1. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – [3-є вид., випр. і доп.] – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. – 854 с.
2. Народжені Україною. Меморіальний альманах: У 2-х т. – К, 2002.
3. Україна: українознавство і французьке культурне життя. – №1–10. – Париж. – 1949–1953. – 912 с.
4. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців / Юрій Шевельов. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. – 132 с.
5. Шевельов Ю. Мої зустрічі з Романом Якобсоном // Забужко О., Шевельов Ю. Вибране листування на тлі доби: 1992-2002: з додатками, творами, коментарями, причинками до біографій та іншими документами. – К.: Висока Полиця, ВД Факт, 2011. – 504 с.

Белей Любомир Омелянович – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови УжНУ, директор НДІ україністики ім. М.Мольнара при УжНУ

This publication is the result of the project implementation: *Retrofitting and Extension of the Center of Excellence for Linguaculturology, Translation and Interpreting* supported by the Research & Development Operational Programme funded by the ERDF.